

دربار نسخه‌های خطی کتاب سلیم بن قیس (معرفی نسخه‌های «گروه ج» و شاخصه‌های آنها)

کاظم استادی*

چکیده

کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، تنها آثار تاریخی - کلامی شیعی باقی مانده از قرن اول هجری قمری قلمداد می‌شوند، که به دلایل مختلفی مورد توجه و اهمیت واقع شده‌اند. از ویژگی‌های برجسته این کتاب‌ها، نقل حوادثی است که همواره میان شیعه و سنی محل اختلاف و کشمکش بوده است. با توجه به مناقشات متعدد و متنوع پیرامون ابعاد گوناگون کتاب‌های سلیم، به نظر می‌رسد که اکنون لازم است این کتاب‌ها از جهات مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ که یکی از آنها، بررسی گونه‌های مختلف نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم است. به نظر می‌رسد، بسیاری از مناقشات حول محور شخصیت سلیم و کتاب‌های منسوب به وی، با بررسی دقیق نسخه‌های خطی و اصالت آنها، و نیز روشن شدن ابهامات و تناقضات مرتبط در آن، روشن گردد؛ البته از سوی دیگر، حتی ممکن است ابهامات و اشکالات جدیدی را پیش روی محققان قرار دهد؛ که برای رد یا اثبات گزارش‌های تاریخی - کلامی روایات سلیم، ناچار شوند ابتدا تکلیف این ابهامات نسخه‌شناسی کتاب‌ها را روشن نمایند. نگارنده در طی چهار مقاله، کلیاتی پیرامون نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم و مدل‌های مختلف آن‌ها را مطرح می‌کنیم؛ که مقاله حاضر، دومین آنها است، و به معرفی نسخه‌های «گروه ج» و شاخصه‌های این نسخ پرداخته است. **واژگان کلیدی:** تاریخ تشیع، کلام شیعه، منابع متقدم اسلامی، کتابشناسی، حدیث شیعه.

مقدمه

کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، ظاهراً از قرن چهارم و پنجم در نزد برخی از علماء شیعه بوده است؛ اما روشن نیست که نسخه در دسترس ایشان شامل چه روایات و مطالب و نیز ساختاری بوده است. (حتی اکنون نیز، مدل‌های متعدد نسخه‌های خطی کتاب منسوب به سلیم، شامل ۷ حدیث تا ۴۸ حدیث هستند؛ که البته یک حدیث مشترک در میان تمامی این مدل‌ها وجود ندارد.) در هر صورت برخی از علماء متقدم با توجه مشکلات متعدد این اثر، دیگران را متوجه مطالب ناصحیح آن نموده‌اند (به عنوان نمونه مفید، ۱۳۶۳ش: ۱۲۶).

از سوی دیگر، نسخه‌های کنونی کتاب‌های سلیم، از جهتی، شامل سه دسته روایات هستند:

۱- «روایات سرقتی»؛ یعنی روایاتی که از راویان دیگر از قرن اول هستند و عبارت روایت ایشان به عینه در متن کتاب سلیم آمده است (همانند احادیث شماره ۳، ۸، ۹، ۱۰، ۱۵، ۱۷، ۲۶، ۳۱، ۳۲، ۳۴، ۳۵، ۴۳، ۶۹). این روایات، در این منابع: «وقعة صفین»، «الاحداث»، «الغارات»، «تاریخ طبری»، «السقیفة»، «کافی»، «التمحیص»، «أصول اعتقاد»، «امالی» و «شرح نهج البلاغه» یافت می‌شوند؛ که از راویان دیگری همانند: «جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ»، «أَصْبَغُ بْنُ نُبَاتَةَ»، «قَبِيصَةُ بْنُ جَابِرٍ»، «أَبِي سَعِيدِ خَدْرِيِّ»، «إِبْنِ أَبِي لَيْلَى»، «زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ» و «عَامِرِ شَعْبِيِّ» هستند (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ز، سراسر متن).

۲- «مطالب اضافه شده و جعلی به متن کتاب سلیم» در قرون و دوره‌های مختلف. یعنی این کتاب، شامل اضافاتی از ابان بن ابی عیاش و نیز اضافات دیگری که مشخص نیست توسط چه افراد یا گروه‌هایی به نسخه‌ها افزوده شده‌اند، می‌باشد؛ همانند خطبه همام. همچنین صرف نظر از این موارد، در متن کتاب کنونی، اضافاتی نیز میان تحریرهای نسخه‌های خطی مدل‌هایی از این کتاب وجود دارد؛ که برخی از آنها را در مقاله پیشین ذکر نمودیم.

۳- «روایات و احادیث متفرد و منحصر»، که شامل بیش از نیمی از حجم کتاب کنونی سلیم می‌شوند. یعنی در این کتاب‌های منسوب به سلیم، اخبار متفرد متعددی وجود دارند که در دیگر کتب روایی ما وجود ندارند.

با بررسی‌های متعددی که تاکنون پیرامون این اثر انجام شده (نک: استادی، ۱۴۰۰ش: ق، ۱۳۳-۱۸۴)، به نظر می‌رسد که مشوش‌ترین اثر شیعی است که اکنون در دسترس است؛ و از جهات و ابعاد مختلفی دچار تغییرات و جعل شده است، که برخی از آنها در سه حوزه، عبارتند از: الف. تغییرات جزئی و کلی در متن کتاب. ب. تغییر در نام مؤلف کتاب. ج. تغییر در عنوان اثر.

نگارنده در مقاله اول از سلسله مقالات «درباره نسخه‌شناسی»، کلیاتی پیرامون نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم و مدل‌های مختلف آن‌ها را مطرح نمودم (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ل، ۲-۳۲) و به این مطالب رسیدیم که: ۱- با بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، روشن شد که سه دسته نسخه خطی پیرامون سلیم مطرح است: یک. نسخه‌های موجود. دو. نسخه‌های موجود، ولی نامشخص و غیر در دسترس. سه. نسخه‌های خیالی و توهمی. ۲- چهل و نه نسخه فیزیکی از انواع مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم شناسایی شده و اطلاعات کتابشناختی از آنها در دسترس است؛ که پانزده نسخه فیزیکی از آنها، شامل دو مدل نسخه خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند. بنابراین، از جهتی ما ۶۴ نسخه خطی از کتاب‌های سلیم در اختیار داریم که این ۶۴ نسخه، در ۴۹ نسخه فیزیکی واقع شده‌اند. ۳- نسخه‌های در دسترس کتاب‌های منسوب به سلیم، از جهات مختلف متفاوت درهم و مشوش و آشفته هستند. به عنوان نمونه این نسخه‌ها در تعداد احادیث، ترتیب احادیث، حجم متن احادیث، کم و زیادی متن احادیث، و عبارات کتاب‌ها متفاوتند؛ و این تفاوت‌ها شامل تفاوت زیاد، متوسط و جزئی می‌باشند.

طرح مسأله

نسخ خطی کتاب‌های متقدم اسلامی، معمولاً اختلافاتی کم و زیاد با هم دارند؛ ولی غالباً ساختار آنها در این نسخه‌ها دگرگون نیست. اما نسخ‌های خطی کتاب سلیم بسیار متغییر و پیچیده هستند و به راحتی نمی‌توان پیرامون مطالب کتاب قضاوت داشت.

مدل‌های نسخه‌های خطی منسوب به سلیم بن قیس را می‌توان بر اساس پارامترهای مختلفی دسته‌بندی نمود؛ مثلاً: بر اساس متن، بر اساس تعداد احادیث، بر اساس سند و... در این میان، جناب آقای محمد باقر انصاری محقق تحقیق سه جلدی کتاب سلیم، نسخه‌ها محدودی که در اختیار داشته‌اند را بر اساس «اسناد نسخه‌ها» دسته‌بندی نموده و چهار مدل حقیقی و دو مدل فرضی از آنها استخراج کرده‌اند. اما از آنجایی که نسخه‌های خطی منسوب به سلیم از نظر اسناد دستکاری شده و برخی نیز دارای چند سند متفاوت هستند؛ دسته‌بندی نسخه‌ها بر اساس سند، درست نیست و ما را به تحلیل‌های اشتباه درباره مدل نسخه‌های خطی منسوب به سلیم رهنمون می‌کند.

بهترین دسته‌بندی مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم، بر اساس ساختار و الگوی چینش و ترتیب احادیث، و البته احادیث آغاز و پایان آنها است؛ که البته لازم است در این روش، توجه به افتادگی‌های برخی نسخه‌ها نیز داشت. اکنون و در این سال، حدود هشت مدل نسخه خطی از کتاب سلیم قابل شناسایی است (که البته هر کدام از نسخه‌های یک گروه مدل نیز، اختلافاتی در میان خود دارند). در این میان، برای اینکه خوانندگان و محققین سردرگم نشوند، و برای شناسایی بهتر مدل‌ها و تطبیق بهتر آنها با مدل‌هایی که محقق سه جلدی کتاب سلیم، جناب انصاری از آنها یاد کرده‌اند؛ مدل‌های هشت گانه جدید را با هماهنگی نام‌گذاری مدل‌های ایشان^۱ بیان می‌کنیم:

---

^۱ دو مدل پنج و شش از نسخه‌های خطی که جناب آقای انصاری بیان نموده‌اند؛ غیر واقعی و فرضی هستند؛ بنابراین برای اینکه مدل پنج تا هشت ما با آنها مخلوط نگردد، به جای استفاده از حروف ابجد رایج، از «کلمات» برای آنها استفاده نموده‌ام: «گروه مجهول»، «گروه درهم».

یکم: گروه ج، شامل دو مدل (۱ و ۲).^۱

دوم: گروه ب، شامل سه مدل (۳ و ۴ و ۵).^۲

سوم: گروه «X» (مجهول)، شامل فقط یک اطلاع (۶).^۳

چهارم: گروه الف، شامل یک مدل (۷).^۴

پنجم: گروه درهم، شامل یک مدل (۸).^۵

با توجه به تنوع مدل‌های نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، مناسب است تا نسخه‌های این گروه‌ها و ویژگی‌های آنها در پژوهشی بررسی و ارایه گردند؛ که مقاله پیش‌رو، متکفل بررسی نسخه‌های خطی یکی از این گروه‌ها (گروه ج) خواهد بود.

^۱ این دو مدل به این شرح هستند: ۱- مدل یک، حدود ۷ حدیثی، که این نسخه‌ها بی‌سند هستند و بدون تاریخ نسخه‌مادر می‌باشند؛ اما همراه نسخه‌های مدل بعدی، یک کاسه و پشت هم نسخه‌برداری شده‌اند. ۲- مدل دو حدود ۳۲ حدیثی، که این نسخه‌ها نیز بی‌سند هستند؛ ولی فقط یک نسخه از آن، منسوب به کاتبی به محمد الرمانی می‌باشند؛ و با تاریخ ادعایی کلی، مطرح شده‌اند (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: م، ۳۷-۶۸).

^۲ این سه مدل به این شرح هستند: ۳- مدل سه حدود ۲۲ حدیثی، با سند محمد بن صبیح؛ که ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن خاص خودشان می‌باشند. ۴- مدل چهار حدود ۴۲ (۲ + ۴۰) حدیثی، با سند «حسن بن ابی یعقوب الدینوری» یا سند «محمد بن صبیح بن رجا»، و یا هر دو سند نسخه‌نویسی شده‌اند و ساختار، ترتیب احادیث و نوع احادیث آن با مدل قبلی متفاوت می‌باشند. ۵- مدل پنج حدود ۴۷ (۵ + ۴۲) حدیثی، با سند «حسن بن ابی یعقوب الدینوری» یا سند «محمد بن صبیح بن رجا»، و یا هر دو سند نسخه‌نویسی شده‌اند و ساختار، ترتیب احادیث و نوع احادیث آن با مدل قبلی، هماهنگ است؛ و تنها ۵ حدیث از نسخه‌ای یافته شده در محروسة اصفهان به آنها اضافه شده است.

^۳ این مدل به این شرح است: مدل شش، در دسترس نیست؛ یعنی هیچ نسخه خطی از آن وجود ندارد؛ فقط بر اساس مدل قبل که ۵ حدیث اضافه شده و بیان شده که نسخه‌ای در محروسة اصفهان وجود داشته که جدای از دیگر احادیث احتمالی، این ۵ حدیث را اضافه بر نسخه‌ها و مدل‌های قبلی داشته است؛ فرض می‌گیریم که نسخه‌های که از آن با عنوان «مجهول» یاد می‌کنیم، در دوره مجلسی در اختیار بوده است.

^۴ این مدل به این شرح است: مدل هفت حدود ۴۸ حدیثی، با سند منسوب به شیخ طوسی؛ که ساختار ترتیب احادیث و نوع احادیث آن جدید و خاص خودشان است؛ به این معنی که ترتیب احادیث و مقدار و حجم احادیث این مدل منسوب به طوسی، با تمامی نسخه‌های خطی مدل‌های دیگر متفاوت است. (قابل توجه است؛ که این مدل، از قرن یازدهم و از دوره مجلسی ایجاد شده است؛ و پیش از آن، اثری از آن در دسترس نیست).

^۵ این مدل به این شرح است: مدل هشت حدود ۹۹ حدیثی (۲۹ + ۲۲ + ۴۸)، با سند منسوب به شیخ طوسی، بعلاوه اسناد مدل‌های قبلی. این مدل نسخه، توسط جناب آقای محمد باقر انصاری در دهه‌های معاصر طراحی و ایجاد شده است. لازم به ذکر است، که مدل «د»، «و» و «ه» در تحقیق جناب آقای انصاری، در گروه‌ها و مدل‌های معرفی شده ما، جایگاهی ندارند.

انواع مدل‌های نسخه‌های خطی					
کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس					
گروه ج					
ج ، مدل ۲			ج ، مدل ۱		
حدود ۳۲ حدیثی بی سند			حدود ۷ حدیثی بی سند		
کاتب الرمانی		نامشخص		-	
گروه ب					
ب ، مدل ۵		ب ، مدل ۴		ب ، مدل ۳	
حدود ۴۲ + ۵ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل		حدود ۴۲ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل		حدود ۲۲ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل	
محمد بن صبیح		حسن الدینوری		محمد بن صبیح	
معمرین راشد عمرین اذینه		معمرین راشد عمرین اذینه		معمرین راشد عمرین اذینه	
گروه X (مجهول)					
مدل ۶					
حدود ۵ + X حدیثی نسخه ناموجود، سند نامشخص					
گروه الف					
الف ، شبه مدل (بحار الانوار)			الف ، مدل ۷		
حدود ۴۶ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل			حدود ۴۸ حدیثی سند مرسل یا ارسال طویل		
منسوب به طوسی با واسطه		منسوب به طوسی بی واسطه		منسوب به طوسی با واسطه	
معمرین راشد عمرین اذینه		معمرین راشد عمرین اذینه		معمرین راشد عمرین اذینه	
گروه درهم (انصاری)					
مدل ۸					
۹۹ حدیثی (۲۹ + ۲۲ + ۴۸) اسناد درهم و متعدد همه نسخه‌های قبلی					
سند حسن الدینوری		سند محمد بن صبیح		سند منسوب به شیخ طوسی	
عمرین اذینه					

۱- مدل یکم (از گروه ج)

مدل ۱ از گروه ج کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، مدل حدود ۷ حدیثی است؛ البته تعداد احادیث در نسخه‌ها مختلف است، و از ۶ حدیث تا ۸ حدیث را شامل می‌شوند. که در ترتیب احادیث و حجم و نیز برخی مطالب داخل احادیث، با دیگر مدل‌ها متفاوت است.

این نسخه‌ها مدل ۱، و دیگر نسخه‌های مدل ۲ گروه ج، اسناد ابتدایی ندارد و همراه نسخه‌های مدل ۲ از گروه ج، یک کاسه و پشت هم نسخه‌برداری شده‌اند؛ یعنی از نظر فیزیکی، یک نسخه واحد می‌باشند؛ اما شامل دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند.

متن کتاب سلیم در این مدل نسخه، با این جمله آغاز شده است: «وجدت نسخة اخرى تعزى الى سلیم بن قیس رحمة الله، بسم الله الرحمن الرحيم. قال سلیم ...»

۱-۱- مشخصات کلی نسخه‌های مدل یکم (از گروه ج)

از مدل نسخه‌های خطی با بدون سند است که به «بخمسمائة ألف» ختم می‌شوند، پانزده نسخه خطی از آن شناسائی شد؛ که شش نسخه (شوشتریها، ۱۰۴۸ق؛ الخوئی، قرن ۱۱؛ ملک، ۱۲۸۲ق؛ المستنبط، قرن ۱۳؛ امیرالمؤمنین، ۱۳۶۲؛ الجلالی، ۱۳۸۵ق) به طور کامل در دسترس نبودند؛ که از عکس برخی صفحات و شواهد و موارد مشابه، ترتیب احادیث‌شان در جدول مربوطه آمده است. برخی از مشخصات نسخه‌ها عبارتند از:

۱-۱-۱- کد دستیابی به نسخه‌ها:

مجلس شورای اسلامی با شماره ۱۵۶۳۸؛ حسینیه شوشتری‌ها با شماره ۷۵۰/۲؛ آیت الله بروجردی با شماره ۴۳۹؛ آستان قدس رضوی با شماره ۹۷۱۹/۶؛ مکتبه الخوئی با شماره ۷۶/۲؛ مجلس شورای اسلامی با شماره ۵۳۶۶/۳؛ حقوق دانشگاه تهران با شماره ۵۲۹۲۲؛ آیت الله گلپایگانی با شماره ۵۹۸۰/۲؛ کتابخانه ملک با شماره ۷۲۹؛ کتابخانه علامه فانی با شماره ۲۹/۱؛ السید مستنبط (شماره ندارد)؛ آیت الله حسن صدر (شماره

ندارد)؛ مؤسسه کاشف الغطاء با شماره ۳۰۰۶؛ کتابخانه امیرالمؤمنین با شماره ۲۷۱/۳/۲؛ السید الجلالی (شماره ندارد).

۱-۱-۲- کاتب نسخه‌ها:

- در نسخه مجلس (۱۵۶۳۸)، نام کاتب فخرالدین حیدر بن محمود حسینی لنکری ذکر شده که اشتباه است.^۱ - کاتب نسخه حسینیه شوشتریها، میر محمد سلیمان نجفی تونی است. - در نسخه بروجردی (۴۳۹) کاتب را محمد صادق بن محمد یوسف قزوینی ذکر نموده‌اند که اشتباه است.^۲ - در نسخه آستان قدس (۹۷۱۹/۶)، شاید کاتب نسخه، محمد بن محمود الطبسی باشد. - کاتب نسخه گلپایگانی (۵۹۸۰/۲) شمس بن سلیمان طالقانی است. - در نسخه علامه فانی، ادعا شده که محمد رفیع الموتی شورستانی کاتب نسخه است. - کاتب نسخه کاشف الغطاء (۳۰۰۶) حسون بن احمد بن حسین البراقی النجفی است. - نسخه کتابخانه امیرالمؤمنین (۲۷۱/۳/۲) توسط شیرمحمد همدانی نگارش شده؛ - و نسخه الجلالی نیز توسط سید محمد حسین حسینی جلالی کتابت گشته است. شش نسخه نیز، کاتبشان نامشخص است.

۱-۱-۳- تاریخ کتابت نسخه‌ها:

مجلس شورای اسلامی (۱۵۶۳۸) به تاریخ ۱۰۳۶ق؛ حسینیه شوشتریها (۷۵۰/۲) به تاریخ ۱۰۴۸ق؛ آیت الله بروجردی (۴۳۹) به تاریخ ۱۰۶۶ق؛ آستان قدس رضوی (۹۷۱۹/۶) به تاریخ ۱۰۸۰ق؛ مکتبه الخوئی (۷۶/۲) به تاریخ قرن ۱۱ق؛

^۱ . در فهرست نویسی کتابخانه و دیگر فهرس تقلیدی از آن، اسم کاتب را «فخرالدین حیدر بن محمود حسینی لنکری» ذکر نموده‌اند؛ اما صحیح نیست، وی کتاب را مطالعه نموده و در برخی صفحات و نیز مشروحاً در صفحه آخر، اعتبار و تصحیح آن را تأیید نموده است (توضیح در صفحات بعد آمده). خط وی از نظر رنگ فیزیکی و خطشناسی، با خط متن اصلی نسخه متفاوت است.

^۲ . در فهرست کتابخانه و فهرست‌های تقلیدی دیگر، همین اسم به عنوان کاتب ذکر شده، که از جمله آخر نسخه اخذ شده است: «علی ید افقر عباد الله و احوجهم الی رحمة الله محمد صادق بن محمد یوسف القزوینی عفی الله تعالی عنها» ولی خط این اسم با خط متن از جهت ساختار نوشتاری حروف و جوهر رنگ متفاوت است. شاید اسم کاتب نسخه نباشد؛ بلکه سفارش دهنده نسخه به کاتب باشد.

مجلس شورای اسلامی (۵۳۶۶/۳) به تاریخ قرن ۱۱؛ حقوق دانشگاه تهران (۵۲۹۲۲) به تاریخ ۱۱۰۷ق؛ آیت الله گلپایگانی (۵۹۸۰/۲) به تاریخ اوایل قرن ۱۲؛ کتابخانه ملک (۷۲۹) به تاریخ ۱۲۸۲ق؛ کتابخانه علامه فانی (۲۹/۱) به تاریخ اوایل قرن ۱۳؛ السید مستنبط (شماره ندارد) به تاریخ قرن ۱۳؛ آیت الله حسن صدر (شماره ندارد) به تاریخ قرن ۱۳؛ مؤسسه کاشف الغطاء (۳۰۰۶) به تاریخ ۱۲۹۸ق؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (۲۷۱/۳/۲) به تاریخ ۱۳۶۲ق؛ السید الجلالی (شماره ندارد) به تاریخ ۱۳۸۵ق.

۱-۱-۴- محل کتابت نسخه‌ها:

یکی مدینه، یکی طائف، سه تا نجف؛ و بقیه نیز محل کتابتشان مشخص نیست.

۱-۱-۵- آغاز نسخه‌ها:

(وجدت نسخه اخری تعزی الی سلیم رحمة الله علیه) بسم الله الرحمن الرحيم قال سلیم و كنا جلوساً حول امیرالمومنین علی بن ابی طالب صلوات الله علیه و عنده جماعة من اصحابه فقال له ...

۱-۱-۶- انجام نسخه‌ها:

... و اما الناصب انا و المعادی لنا فمشرك كافر عدو لله و العارفون بحقنا المؤمنون بنا مؤمنون مسلمون اولیاء الله.

۱-۱-۷- سند ابتدایی نسخه‌ها:

چون نسخه مادر، این مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم، افتادگی داشته است؛ همه نسخه‌های این مدل، بدون سند هستند. تنها یک نسخه منسوب به کاتبی به نام ابومحمد الرمانی است. که آن نیز سندی ندارد.

اما در یکی از نسخه‌ها، این متن در ابتدای نسخه به صورت نونویس آمده است؛ که در نسخه‌های دیگر نیز تکرار شده است :

هذا [پارگی صفحه اول] کتاب سلیم بن قیس الهلالی (نونویسی شده مورب: رحمة الله علیه من مختصر البصائر سعد عبد الله ... ابی خلف القمی ...) رواه عنه ابان بن ابی عیاش و قرأه جمیعه علی سیدنا علی بن الحسین علیهما السلام بحضور جماعة من اعیان

الصحابة منهم ابوالطفيل فاقره عليه مولانا زين العابدين صلوات الله و قال هذا احاديثنا صحيحة قال ابان لقيت ابالطفيل بعد ذلك في منزله فحدثني في الرجعة عن اناس من اهل بدر و عن سلمان و المقداد و ابى بن كعب و قال ابوالطفيل فعرضت هذا الذى سمعة منهم على بن على بن ابى طالب صلوات الله عليه بالكوفة فقال هذا علم خاص لايسع الامة جهله و رد علمه الى الله ثم صدقنى بكل ما حدثونى فيما و قراء على بذلك قراءة كثيرة و فسره تفسير اشافيا حتى صرت ما انا فيه اشد يقينا منى بيوم القيامة.

و وجدت فى آخر جزء الاول من كتاب سليم بن قيس رحمه الله بخط قديم قريب بزمان المصنف^۱ رحمه الله هذا الحديث الشريف فى فضل هذا الكتاب روى عن الصادق عليه السلم انه قال من لم يكن عنده من شيعتنا و محبيننا كتاب سليم بن قيس الهلالي فليس عنده من امرنا شىء و لا يعلم من اسبانا شيئا و هو ابجد الشيعة و هو سرّ من اسرار آل محمد عليهم السلم.

- و نیز میان انتهای مدل قبل با ابتدا مدل دوم آمده است:

(تم كتاب سليم بن قيس الهلالي بحمد الله و عونه) صورة تاريخ المستسخ غرة ربيع الآخر من سنة تسع و ثلثمائة^۲ كتبه ابو محمد بن الرمانى حامداً لله و مصلياً على رسوله صلى الله عليه و آله

روى عن الصادق عليه السلم انه قال من لم يكن عنده من شيعتنا و محبيننا كتاب سليم بن قى الهلالي فليس عنده من امرنا شىء و لا يعلم من اسبانا و هو ابجد الشيعة و هو سرّ من اسرار آل محمد عليهم السلم و وجدت نسخة اخرى تعزى الى سليم رحمة الله عليه (عزاه الى ابيه نسبة) بسم الله الرحمن الرحيم

۱-۱-۸- راویان ابتدای هر حدیث در نسخه‌ها:

احادیث نه راوی ابتدای نسخه دارد؛ و نه راویانی در میان نسخه و در ابتدای روایات نسخه‌ها، برایشان درج شده است.

^۱ . برای اطلاع بیشتر و دقیق‌تر، به فصل قدیمی‌ترین نسخه کتاب سليم مراجعه بفرمایید.

^۲ . برای اطلاع بیشتر و دقیق‌تر، به فصل قدیمی‌ترین نسخه کتاب سليم مراجعه بفرمایید.

۹-۱-۱- داستان آغازین نسخه‌ها و راوی آن:

همه نسخه‌ها ندارند؛ اما در برخی نسخه‌ها در برگه نونویس یا غیر آن، در اول نسخه، اشاره کوتاهی به بخشی از داستان آغازین کتاب سلیم شده است.

همه نسخه‌ها، راوی داستان نقل و انتقال کتاب سلیم را ندارند. منظور داستانی است که در مدل‌های دیگر کتاب‌های منسوب به سلیم آمده است (مدل‌های بعدی را نگاه کنید)

۹-۱-۱-۱- تعداد احادیث موجود در نسخه‌ها و احادیث اول و آخر آنها:

غالب نسخه‌ها ۳۱ یا ۳۲ حدیثی هستند و چند نسخه نیز ۲۷ یا ۳۰ حدیثی

می‌باشند.

حدیث اول در نسخه‌ها: (حدیث ۱۲ چاپی) قال سلیم و کنا جلوساً حول امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب صلوات الله علیه و عنده جماعة من اصحابه فقال له قایل یا امیرالمؤمنین لو استتفرت الناس ؟ فقال علی علیه السلم کفی بکم عیبکم قد استتفرتکم فلم تنفروا ونصحت لکم فلم تقبلوا ودعوتکم فلم تسمعوا و أنتم شهود کالغیاب و أحياء کأموات و صم ذوو أسماع و أتلو علیکم الحکمة و أعظکم بالموعظة ؟ البالغة و أحثکم علی الجهاد لأهل الجور فما آتی علی آخر قولی حتی أراکم مفترقین ؟ بین منشد الأشعار ضارب للأمثال و تسئلون عن سعر ...

حدیث آخر نسخه‌ها: (حدیث ۷۰ چاپی) وعن سلیم بن قیس قال قلت لعلی بن ابی طالب ؟ یا امیر المؤمنین ما الأمر اللّازم الذی لا بد منه والأمر الذی إذا أخذت به و سعنی الشک فیما سواه فقال ؟ من شهد ؟ الا إله إلا الله وحده لا شریک له و أن محمدا رسول الله و أقر بما أنزل الله و إقام الصلاة و آتی الزکاة و صام شهر رمضان و حج البيت و الولاية لنا أهل البيت و البراة من عدوهم و اجتنب کل مسکر ... و اما الناصب انا و المعادی لنا فمشرک کافر عدو لله و العارفون بحقنا المؤمنون بنا مؤمنون مسلمون اولیاء الله.

۱-۱-۱- ترتیب احادیث نسخه‌ها:

این نسخ‌های خطی، شامل دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم می‌باشد؛ ترتیب احادیث نسخه ای که در ترتیب، دوم واقع شده است، این گونه هستند: ۱۲، ۲۴، ۶۸، ۶۹، ۲۶ (ص ۴ از آخر ناقص)، ۲۵ (ص ۴ از آخر ناقص)، ۷۰.

۱-۱-۲- تفاوت با نسخه‌های مدل‌های مشابه:

دارند، اعم از تفاوت‌های جزئی؛ و نیز در حد اختلاف تعداد حدیث و نیز کسری در سطور احادیث.

۲-۱- جدول تطبیقی نسخه‌ها در مدل یکم (از گروه ج)

برای توجه بیشتر به تفاوت و ترتیب احادیث؛ دو نوع جدول‌بندی ارائه می‌کنیم؛ یکی جدول تطبیقی بین نسخه‌های این مدل باهم (بدون ارائه تفاوت جزئیات احادیث آنها)؛ و دیگری جدول تطبیقی نسخه‌ها با توجه به چاپ محمد باقر انصاری (به همراه ارائه تفاوت جزئیات احادیث، از نظر ناقصی و ترتیب احادیث).

جدول تطبیقی شماره احادیث نسخه‌های گروه ج، مدل ۱، بی‌سند (انجام: و العارفون بحقنا ...)											
۱۳۸۵ق	۱۲۹۸ق	قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۲	۱۱۰۷ق	قرن ۱۱	۱۰۸۰ق	۱۰۶۶ق	۱۰۴۸ق	۱۰۳۶ق
الجلالی	الغطاء	حسن صدر	مستبیط	علامه فانی	کلپایگانی	حقوق	مجلس	قدس	بروجردی	شوشتری‌ها	مجلس
ندارد	۳۰۰۶	ندارد	ندارد	۲۹/۱	۵۹۸۰/۲	۵۲۹۲۲	۵۳۶۶/۳	۹۷۱۹/۶	۴۳۹	۷۵۰/۲	۱۵۶۳۸
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	-	۶۸	۶۸	۶۸
۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۱۴	-	۱۴	۱۴	-	۱۴	-	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	-
۷۰	-	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	-	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
	۶	۸			۷	۸	۶	۸	۷	۸	۷

اختلاف تعداد و شماره احادیث گروه ج، مدل ۱، بی‌سند (انجام) و المارفون بحقنا ...)												
۱۴۱۵ق	۱۳۸۵ق	۱۲۹۸ق	۱۳ق	۱۳ق	اول قرون ۱۳	۱۱۱۳ق	۱۱۰۷ق	۱۱ق	۱۰۸۰ق	۱۰۶۶ق	۱۰۴۸ق	۱۰۳۶ق
محمد باقر انصاری جلاب	السید الجلالی ۱۳۸۵ق	مؤسسه کاتب العطاء ۳۰۰۶	آیت الله حسن صدر تدارد	آیت الله کلایکامی ۵۹۸۰/۲	کتابخانه علامه فانی ۲۹/۱	آیت الله کلایکامی ۵۹۸۰/۲	حقوق دانشگاه تهران ۵۲۹۲۲	مجلس شورای اسلامی ۵۲۶۶/۳	آستان قدس رضوی ۹۷۱۹/۶	آیت الله پرویز دزدی ۲۲۹	حسینیه شوشی‌ها ۷۵۰/۲	مجلس شورای اسلامی ۱۵۶۳۸
۱۱ الی ۱۱	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۱۴	-	-	-	تدارد	تدارد	تدارد	-	-	-	-	-	تدارد
۲۳ الی ۲۳	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
-	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	-	۶۸	۶۸	۶۸
-	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۲۵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
-	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
-	۱۴	تدارد	تدارد	۱۴	-	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	-
۶۷ الی ۶۷	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۶۸	-	-	-	-	-	-	-	-	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۶۹	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد	تدارد
۷۰	۷۰	تدارد	تدارد	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
... و	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
۲۹ + ۲۲ + ۴۸	-	۶	۸	۷	۸	۶	۸	۸	۷	۸	-	۷

۱-۳- ملاحظات خاص در مدل یکم (از گروه ج)

این مدل، مشوش‌ترین مدل کتاب‌های منسوب به سلیم است که احادیث آن به نوعی تکراری احادیث مدل‌های دیگر است؛ به نظر می‌رسد که از ورق پاره‌های برخی احادیث نسخه‌های مدل‌های دیگر کتاب سلیم و در کنار هم قرار گرفتن آنها، این مدل از کتاب سلیم شکل گرفته است؛ هر چند که تفاوت‌های خاصی نیز میان این مدل و مدل‌های دیگر یافت می‌شود که این مدل را متمایز می‌گرداند.

۱-۴- قدیمی‌ترین نسخه از مدل یکم (از گروه ج)^۱

مشخصات فهرستی نسخه عبارت است از: محل نگهداری: تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی. کد دستیابی به کتاب: ۱۵۶۳۸. مؤلف درج شده: ابو صادق سلیم بن قیس هلالی عامری کوفی (۹۰). کاتب نسخه: نامشخص ۲. تاریخ کتابت نسخه: تاریخ ندارد؛ قرن ۱۱ (حدود ۱۰۳۶ق). محل کتابت: نامشخص.

آغاز نسخه: (وجدت نسخة اخرى تعزى الى سلیم رحمة الله عليه) بسم الله الرحمن الرحيم قال سلیم و كنا جلوساً حول اميرالمومنين على بن ابى طالب صلوات الله عليه و عنده جماعة من اصحابه فقال له ... انجام نسخه: ... و اما الناصب انا و المعادى لنا فمشرك كافر عدو لله و العارفون بحقنا المؤمنون بنا مؤمنون مسلمون اولياء الله. (تمام) سپس حاشیه‌نویسی جدید با خط و مرکب متفاوت دارد. (که متن آن در عنوان ویژگی‌های اثر آمده است)

مشخصات ظاهری نسخه: خط: نسخ؛ جلد: مقوایی با روکش ابر و باد زیبا، تعداد صفحات: ۹۵ برگ (شامل هر دو مدل نسخه با هم)، ۱۷ سطر، اندازه: ۱۲/۹*۲۵/۵ سم. منبع: ملاحظه عکسی تمام نسخه، و فهرست کتابخانه مجلس، جلد ۴۳، صفحه ۲۰۷-۲۰۸؛ بعلاوه ملاحظه نسخه عکسی.

^۱ از نظر فیزیکی یک نسخه است؛ اما در آن دو مدل از کتاب‌های سلیم، نگارش شده است.

^۲ در فهرست‌نویسی کتابخانه و دیگر فهرس‌تقلیدی از آن، اسم کاتب را «فخرالدین حیدر بن محمود حسینی لنگری» ذکر نموده‌اند؛ اما صحیح نیست، وی کتاب را مطالعه نموده و در برخی صفحات و نیز مشروحاً در صفحه آخر، اعتبار و تصحیح آن را تأیید نموده است (توضیح در صفحات بعد آمده). خط وی از نظر رنگ فیزیکی و خط‌شناسی، با خط متن اصلی نسخه متفاوت است.

قد كتب سليم بن قيس الهلالي
بحمد الله وعونه صورة نازح المسح
غزة ربيع الآخر من سنة تسع وثلاثمائة
ابو محمد بن الرماني جامد الله ومصليا على
رسوله صلى الله عليه وآله روى عن الصادق
عليه السلام انه قال من لم يكن عنده من
شيئتنا ومحبينا كتاب سليم بن قيس
الهلالي فليس عنده من امرنا شيء ولا
يعلم من اسبابنا شيئا وهو اجد الشيعة
وهو سر من اسرار آل محمد عليهم السلام

وجدت نسخة اخرى

تُعزى الى سليم بن قيس عليه

بسم الله الرحمن الرحيم

قال سليم وكنا جلوسا حول امير المؤمنين

على بن ابي طالب صلوات الله عليه وعنده

جماعة من اصحابه فقال له قايل يا امير المؤمنين

لو استنفرت الناس فقال على عليه السلام

غزة الى
نسخة

فقد اجزأك فان عرفك الله الائمة منا
 الاوصياء العلماء الفقهاء فعزفتهم واقروا
 لهم بالطاعة والطعن فانتم مؤمن بالله
 وانتم من اهل الجنة فيهم الذين يدخلون
 الجنة بغير حساب وان وحدث الله و
 شهدت ان محمدا رسول الله واخذت بما
 ليس جميع اهل القبلة فيه اختلاف مما قد
 علمه ان الله قد امر به ونهي عنه واشكل
 عليك موضع الامامة والوصية والعلو
 الفقه فرددت علمه الى الله ولم تعادهم ولم
 تبرء منهم ولم تنصب لهم العداوة فانتم
 جاهل بها جهلت ضال عما اهتدى اليه
 اهل الفضل والولاية لله فيك المشية ان
 عدبك فبذنبك وان تجاوز عنك فحمت
 واما الناصب لنا والمعادي لنا فمشرت كما
 عدو لله والعارفون بحقتنا المؤمنون بنا
 مؤمنون مسلمون اولياء الله

وقد ثبت في الحديث ان
 النبي صلى الله عليه وآله
 قال من اهل القبلة
 من اهل القبلة
 من اهل القبلة
 من اهل القبلة

وقد ثبت في الحديث ان
 النبي صلى الله عليه وآله
 قال من اهل القبلة
 من اهل القبلة
 من اهل القبلة
 من اهل القبلة

۲- مدل دوم (از گروه ج)

همانطور که پیش‌تر اشاره شد، مدل ۲ از گروه ج کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، مدل حدود ۳۱ حدیثی است؛ یعنی تعداد احادیث در نسخه‌ها مختلف است، و از ۲۹ حدیث تا ۳۲ حدیث را شامل می‌شوند. که در ترتیب احادیث و حجم و نیز برخی مطالب داخل احادیث، با دیگر مدل‌ها متفاوت است.

این نسخه‌ها مدل ۲، و دیگر نسخه‌های مدل ۱ گروه ج، اسناد ابتدایی ندارند و همراه نسخه‌های مدل ۱ از گروه ج، یک کاسه و پشت هم نسخه‌برداری شده‌اند؛ یعنی از نظر فیزیکی، یک نسخه واحد می‌باشند؛ اما شامل دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند.

در یک نسخه از این مدل، کتاب با ذکر یک روایت تأییدی نسبت به کتاب سلیم و با اسناد ذکر شده به ترتیب زیر، آغاز شده است: «عن الحسین سعید، عن حماد بن عیسی، عن عمر بن شمر، عن جابر، عن ابی جعفر علیه السلام، و ابراهیم بن عمر، عن ابان، رفعه الی سلیم بن قیس هلالی»

۲-۱- مشخصات کلی نسخه‌های مدل دوم (از گروه ج)

از مدل نسخه‌های خطی با بدون سند است که به «بخمسمائة ألف» ختم می‌شوند، پانزده نسخه خطی از آن شناسائی شد؛ که شش نسخه (شوشتریها، ۱۰۴۸ق؛ الخوئی، قرن ۱۱؛ ملک، ۱۲۸۲ق؛ المستنبط، قرن ۱۳؛ امیرالمؤمنین، ۱۳۶۲؛ الجلالی، ۱۳۸۵ق) به طور کامل در دسترس نبودند؛ که از عکس برخی صفحات و شواهد و موارد مشابه، ترتیب احادیث‌شان در جدول مربوطه آمده است. برخی از مشخصات نسخه‌ها عبارتند از:

۲-۱-۱- کد دستیابی به نسخه‌ها:

مجلس شورای اسلامی با شماره ۱۵۶۳۸؛ حسینیه شوشتری‌ها با شماره ۷۵۰/۲؛ آیت الله بروجردی با شماره ۴۳۹؛ آستان قدس رضوی با شماره ۹۷۱۹/۶؛ مکتبه الخوئی با شماره ۷۶/۲؛ مجلس شورای اسلامی با شماره ۵۳۶۶/۳؛ حقوق دانشگاه تهران با شماره ۵۲۹۲۲؛ آیت الله گلپایگانی با شماره ۵۹۸۰/۲؛ کتابخانه ملک با شماره ۷۲۹؛ کتابخانه

علامه فانی با شماره ۲۹/۱؛ السید مستنبط (شماره ندارد)؛ آیت الله حسن صدر (شماره ندارد)؛ مؤسسه کاشف الغطاء با شماره ۳۰۰۶؛ کتابخانه امیرالمؤمنین با شماره ۲۷۱/۳/۲؛ السید الجلالی (شماره ندارد).

۲-۱-۲- کاتب نسخه‌ها:

- در نسخه مجلس (۱۵۶۳۸)، نام کاتب فخرالدین حیدر بن محمود حسینی لنکری ذکر شده که اشتباه است.^۱ - کاتب نسخه حسینیه شوشتریها، میر محمد سلیمان نجفی تونی است. - در نسخه بروجردی (۴۳۹) کاتب را محمد صادق بن محمد یوسف قزوینی ذکر نموده‌اند که اشتباه است.^۲ - در نسخه آستان قدس (۹۷۱۹/۶)، شاید کاتب نسخه، محمد بن محمود الطبسی باشد. - کاتب نسخه گلپایگانی (۵۹۸۰/۲) شمس بن سلیمان طالقانی است. - در نسخه علامه فانی، ادعا شده که محمد رفیع الموتی شورشانی کاتب نسخه است. - کاتب نسخه کاشف الغطاء (۳۰۰۶) حسون بن احمد بن حسین البراقی النجفی است. - نسخه کتابخانه امیرالمؤمنین (۲۷۱/۳/۲) توسط شیرمحمد همدانی نگارش شده؛ - و نسخه الجلالی نیز توسط سید محمد حسین حسینی جلالی کتابت گشته است. شش نسخه نیز، کاتبشان نامشخص است.

۲-۱-۳- تاریخ کتابت نسخه‌ها:

مجلس شورای اسلامی (۱۵۶۳۸) به تاریخ ۱۰۳۶ق؛ حسینیه شوشتریها (۷۵۰/۲) به تاریخ ۱۰۴۸ق؛ آیت الله بروجردی (۴۳۹) به تاریخ ۱۰۶۶ق؛ آستان قدس رضوی (۹۷۱۹/۶) به تاریخ ۱۰۸۰ق؛ مکتبه الخوئی (۷۶/۲) به تاریخ قرن ۱۱ق؛

^۱ در فهرست‌نویسی کتابخانه و دیگر فهراس تقلیدی از آن، اسم کاتب را «فخرالدین حیدر بن محمود حسینی لنکری» ذکر نموده‌اند؛ اما صحیح نیست، وی کتاب را مطالعه نموده و در برخی صفحات و نیز مشروحاً در صفحه آخر، اعتبار و تصحیح آن را تأیید نموده است. خط وی از نظر رنگ فیزیکی و خطشناسی، با خط متن اصلی نسخه متفاوت است.

^۲ در فهرست‌کتابخانه و فهرست‌های تقلیدی دیگر، همین اسم به عنوان کاتب ذکر شده، که از جمله آخر نسخه اخذ شده است: «علی ید افقر عباد الله و احوجهم الی رحمة الله محمد صادق بن محمد یوسف القزوینی عفی الله تعالی عنها» ولی خط این اسم با خط متن از جهت ساختار نوشتاری حروف و جوهر رنگ متفاوت است. شاید اسم کاتب نسخه نباشد؛ بلکه سفارش دهنده نسخه به کاتب باشد.

مجلس شورای اسلامی (۵۳۶۶/۳) به تاریخ قرن ۱۱؛ حقوق دانشگاه تهران (۵۲۹۲۲) به تاریخ ۱۱۰۷ق؛ آیت الله گلپایگانی (۵۹۸۰/۲) به تاریخ اوایل قرن ۱۲؛ کتابخانه ملک (۷۲۹) به تاریخ ۱۲۸۲ق؛ کتابخانه علامه فانی (۲۹/۱) به تاریخ اوایل قرن ۱۳؛ السید مستنبط (شماره ندارد) به تاریخ قرن ۱۳؛ آیت الله حسن صدر (شماره ندارد) به تاریخ قرن ۱۳؛ مؤسسه کاشف الغطاء (۳۰۰۶) به تاریخ ۱۲۹۸ق؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (۲۷۱/۳/۲) به تاریخ ۱۳۶۲ق؛ السید الجلالی (شماره ندارد) به تاریخ ۱۳۸۵ق.

۲-۱-۴- محل کتابت نسخه‌ها:

یکی مدینه، یکی طائف، سه تا نجف؛ و بقیه نیز محل کتابت‌شان مشخص نیست.

۲-۱-۵- آغاز نسخه‌ها:

غیر از چند نسخه، تمامی نسخه‌ها با این عبارت آغاز شده‌اند: (افتادگی دارد)^۱ یحاسبون، منهم من یغفر له ویدخله الجنة بالإقرار والتوحيد ومنهم من یعذب فی النار ثم یشفع له الملائكة والأنبياء والمؤمنون فیخرجون من النار ویدخلون الجنة...

۲-۱-۶- انجام نسخه‌ها:

... ما أشکل علیه إلی الله من ولایتنا ولم یعادنا، فنحن نرجوا له فأمره إلی الله فلما سمع ذلك معویة أمر للحسن والحسین صلی الله علیهما بألف ألف درهم لكل واحد بخمسمائة ألف.

۲-۱-۷- سند ابتدایی نسخه‌ها:

چون نسخه مادر، این مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم، افتادگی داشته است؛ همه نسخه‌های این مدل، بدون سند هستند. تنها یک نسخه منسوب به کاتبی به نام ابومحمد الرمانی است. که آن نیز سندی ندارد.

اما در یکی از نسخه‌ها، این متن در ابتدای نسخه به صورت نونویس آمده است؛ که در نسخه‌های دیگر نیز تکرار شده است:

^۱ شروع، حدیث ۷ (به نسبت شماره احادیث کتاب چاپی سلیم) است؛ البته، ۷ صفحه از ابتدای حدیث هفتم به نسبت متن چاپی، کسری دارد.

هذا [پارگي صفحه اول] كتاب سليم بن قيس الهلالي (نونويسی شده مورب: رحمة الله عليه من مختصر البصائر سعد عبد الله ... ابى خلف القمى ...) رواه عنه ابان بن ابى عياش و قرأه جميعه على سيدنا على بن الحسين عليهما السلام بحضور جماعة من اعيان الصحابة منهم ابوالطفيل فاقرأه عليه مولانا زين العابدين صلوات الله ؟ و قال هذا احاديثنا صحيحة قال ابان لقيت ابالطفيل بعد ذلك فى منزله فحدثنى فى الرجعة عن اناس من اهل بدر و عن سلمان و المقداد و ابى بن كعب و قال ابوالطفيل فعرضت هذا الذى سمعته منهم على بن ابى طالب صلوات الله عليه بالكوفة فقال هذا علم خاص لايسع الامة جهله و رد علمه الى الله ثم صدقنى بكل ما حدثونى فيما و قراء على بذلك قراءة كثيرة و فسره تفسير اشافيا حتى صرت ما انا ؟ فيه اشد يقينا متى ؟ بيوم القيامة.

و وجدت فى آخر جزء الاول من كتاب سليم بن قيس رحمه الله بخط قديم قريب بزمان المصنف^۱ رحمه الله هذا الحديث الشريف فى فضل هذا الكتاب روى عن الصادق عليه السلم انه قال من لم يكن عنده من شيعتنا و محبيننا كتاب سليم بن قيس الهلالي فليس عنده من امرنا شىء و لا يعلم من اسبانا شيئاً و هو ابجد الشيعة و هو سرّ من اسرار آل محمد عليهم السلم.

- و نیز میان انتهای مدل قبل با ابتدا مدل دوم آمده است:

(تم كتاب سليم بن قيس الهلالي بحمد الله و عونه) صورة تاريخ المستنسخ غرة ربيع الآخر من سنة تسع و ثلثمائة^۲ كتبه ابو محمد بن الرقمانى حامداً الله و مصلياً على رسوله صلى الله عليه و آله

روى عن الصادق عليه السلم انه قال من لم يكن عنده من شيعتنا و محبيننا كتاب سليم بن قى الهلالي فليس عنده من امرنا شىء و لا يعلم من اسبانا و هو ابجد الشيعة و هو سرّ من اسرار آل محمد عليهم السلم و جدد نسخة اخرى تعزى الى سليم رحمة الله عليه (عزاه الى ابيه نسبة) بسم الله الرحمن الرحيم

^۱ . براى اطلاع بيشتر و دقيق تر، به فصل قديمى ترين نسخه كتاب سليم مراجعه بفرماييد.

^۲ . براى اطلاع بيشتر و دقيق تر، به فصل قديمى ترين نسخه كتاب سليم مراجعه بفرماييد.

۲-۱-۸- راویان ابتدای هر حدیث در نسخه‌ها:

احادیث نه راوی ابتدای نسخه دارد؛ و نه راویانی در میان نیخه و در ابتدای روایات نسخه‌ها، برایشان درج شده است.

۲-۱-۹- داستان آغازین نسخه‌ها و راوی آن:

همه نسخه‌ها ندارند؛ اما در برخی نسخه‌ها در برگه نونویس یا غیر آن، در اول نسخه، اشاره کوتاهی به بخشی از داستان آغازین کتاب سلیم شده است.

همه نسخه‌ها، راوی داستان نقل و انتقال کتاب سلیم را ندارند. منظور داستانی است که در مدل‌های دیگر کتاب‌های منسوب به سلیم آمده است (مدل‌های بعدی را نگاه کنید)

۲-۱-۱۰- تعداد احادیث موجود در نسخه‌ها و احادیث اول و آخر آنها:

غالب نسخه‌ها ۳۱ یا ۳۲ حدیثی هستند و چند نسخه نیز ۲۷ یا ۳۰ حدیثی می‌باشند.

حدیث اول در نسخه‌ها: (افتادگی دارد؛ و از اواخر حدیث ۷ چاپی آغاز شده‌اند)

یحاسبون، منهم من یغفر له ویدخله الجنة بالإقرار والتوحيد ومنهم من یعذب فی النار ثم یشفع له الملائكة والأنبیاء والمؤمنون فیخرجون من النار ویدخلون الجنة فیسمون فیها الجهنمیون و منهم أصحاب الإقرار ولیست الموازین والحساب إلا علیهم لأن أولیاء الله العارفين لله ولرسوله والحجة فی أرضه وشهدائه علی خلقه المقرین لهم المطیعین لهم یدخلون الجنة بغير حساب والمعاندين لهم المنذین المکابرين المناصبین أعداء الله یدخلون النار بغير حساب وأما ما بین هذین، فهم جل الناس وهم أصحاب الموازین والحساب والشفاعة... قال قل كلما أصبحت و أمسیت اللهم ابعثنی علی الإیمان بك و التصدیق بمحمد رسولك و الولاية لعلي بن أبي طالب والایتمام بالأئمة من آل محمد فإني قد رضیت بذلك یا رب عشر مرات قلت یا أمیرالمؤمنین قد حدثني بذلك...

حدیث آخر نسخه‌ها: (حدیث ۴۲ چاپی) أبان عن سلیم قال حدثني عبد الله بن

جعفر بن أبي طالب قال كنت عند معاوية ومعنا الحسن والحسين وعنده عبد الله بن العباس والفضل بن العباس فالتفت إلي معاوية فقال یا عبد الله بن جعفر ما أشد تعظیمك للحسن

والحسین والله ما هما بخیر منك ولا أبوهما خیر من أیك ولولا أن فاطمة بنت رسول الله
 أمهما لقلت ما أمك أسماء بنت عمیس دونها فغضبت من مقالته وأخذني ما لم أملك معه
 نفسي، فقلت والله إنك لقليل المعرفة بهما وبأبيهما وبأمهما بل والله لهما خیر مني
 ولأبوهما خیر من أبي ولأمهما خیر من أمي یا معاوية إنك لغافل عما سمعته أنا من رسول
 الله صلى الله عليه وآله يقول فيهما وفي أبيهما وفي أمهما قد حفظته ووعيته و... ما أشكل
 عليه إلى الله من ولايتنا ولم يعادنا، فنحن نرجوا له فأمره إلى الله فلما سمع ذلك معاوية أمر
 للحسن والحسين صلى الله عليهما بألف ألف درهم لكل واحد بخمسمائة ألف.

۱۴- ترتیب احادیث نسخه‌ها:

این نسخه‌های خطی، شامل دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم می‌باشد؛ ترتیب
 احادیث نسخه که از نظر ترتیب، در ابتدای نسخه واقع شده است، این گونه هستند: ۷ (۶
 ص از ابتدا ناقص)، ۲۷، ۴۹، ۳۸ (در وسط متفاوت)، ۱۱، ۱۶، ۵۰، ۵۱، ۶، ۵۲،
 ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۲۸، ۵۸ (فقط ۳ خط اول دارد)، ۵۹، ۶۰، ۵۸، ۶۱، ۶۲،
 ۶۳، ۳۰، ۶۴، ۳۱، ۶۵، ۳۷، ۶۶، ۳۳، ۶۷، ۲۳، ۴۲.

۱۵- تفاوت با نسخه‌های مدل‌های مشابه:

نسخه‌ها تفاوت دارند، اعم از تفاوت‌های جزئی؛ و نیز در حد اختلاف تعداد حدیث
 و نیز کسری در سطور احادیث.

۲-۲- جدول تطبیقی نسخه‌های مدل دوم (از گروه ج)

برای توجه بیشتر به تفاوت و ترتیب احادیث؛ دو نوع جدول‌بندی ارائه می‌کنیم؛ یکی
 جدول تطبیقی بین نسخه‌های این مدل باهم (بدون ارائه تفاوت جزئیات احادیث آنها)؛ و
 دیگری جدول تطبیقی نسخه‌ها با توجه به چاپ محمد باقر انصاری (به همراه ارائه تفاوت
 جزئیات احادیث، از نظر ناقصی و ترتیب احادیث).

جدول تطبیقی شماره احادیث نسخه‌های گروه ج ، مدل ۲ ، بی سند (انجام: خمسمائة ألف)											
۱۳۸۵ق	۱۲۹۸ق	قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۲	۱۱۰۷ق	قرن ۱۱	۱۰۸۰ق	۱۰۶۶ق	۱۰۴۸ق	۱۰۳۶ق
الجلالی	الغضاء	حسن صدر	مستنیط	علامه فانی	کلبایگانی	حقوق	مجلس	قدس	بروجردی	شوشتری‌ها	مجلس
ندارد	۳۰۰۶	ندارد	ندارد	۲۹/۱	۵۹۸۰/۲	۵۲۹۲۲	۵۳۶۶/۳	۹۷۱۹/۶	۴۳۹	۷۵۰/۲	۱۵۶۳۸
۷	۷	افتادگی	۷	۷	۷	۷	افتادگی	افتادگی	افتادگی		۷
۲۷	ندارد	افتادگی	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	افتادگی	افتادگی		۲۷
۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	افتادگی		۴۹
۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	افتادگی		۳۸
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱		۱۱
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶		۱۶
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰		۵۰
۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱		۵۱
ندارد	۶	۶	ندارد	ندارد	۶	۶	۶	۶	۶		۶
۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲		۵۲
۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳		۵۳
۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴		۵۴
۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵		۵۵
۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶		۵۶
۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷		۵۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸		۲۸
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸		۵۸
۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹		۵۹
۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰		۶۰
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸		۵۸
۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱		۶۱
۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲		۶۲
۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳		۶۳
ندارد	۳۰	۳۰	ندارد	ندارد	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰		۳۰
۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	ندارد	۶۴		۶۴
۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	ندارد	۳۱		۳۱
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵		۶۵
۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷		۳۷
۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶		۶۶
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳		۳۳
۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷		۶۷
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳		۲۳
۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲		۴۲
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
	۳۱+۴	۳۰		۳۰	۳۲	۳۲	۳۱	۲۷	۱+۳۱		۳۲

اختلاف تعداد و شماره احادیث گروه ج ، مدل ۲ ، بی‌سند (انجام: خمسمائة ألف)

۱۰۳۶ ق	۱۰۴۸ ق	۱۰۶۶ ق	۱۰۸۰ ق	۱۱ ق	۱۱۰۷ ق	۱۱۱۳ ق	اوایل قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۳	قرن ۱۳	۱۲۹۸ ق	۱۲۸۵ ق	۱۴۱۵ ق
مجلس شورای اسلامی ۱۵۶۲۸	حسینیه نوشتری‌ها ۷۵۰/۲	آیت الله بروجردی ۳۴۹	انسان فقیه رضوی ۹۴۱۹/۶	مجلس شورای اسلامی ۵۲۶۶/۴	حقوق دانشگاه تهران ۵۲۹۹۲۲	آیت الله کمرنگانی ۵۹۸۰/۲	کتابخانه علامه فانی ۲۶۷۱	السید مستنطاب نشارد	آیت الله حسن صدر نشارد	مؤسسه کاشف الغطاء ۳۰۰/۶	السید الجلالی نشارد	محمد باقر آملی ۵ الی ۶	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
۷ (۶ ص از ابتدا ناقص)	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	۷ (۷ ص از ابتدا ناقص)	۷ (۶ ص از ابتدا ناقص)	۷ (۶ ص از ابتدا ناقص)	نسخه افتادگی دارد	۷	۷ (۶ ص از ابتدا ناقص)	-	۶	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۸ الی ۱۰	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۱	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۱۲ الی ۱۵	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۶	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۱۷ الی ۲۲	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۳	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۲۴ الی ۲۶	
۲۷	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	نسخه افتادگی دارد	۲۷	۲۷	۲۷	نسخه افتادگی دارد	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۲۸	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۲۹	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۰	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۱	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۳۲	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۳	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۳۴ الی ۳۶	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۷	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۸	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۳۹ الی ۴۱	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۴۲	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۴۳ الی ۴۸	
۴۹	نسخه افتادگی دارد	۴۹ (۸ سطر از آخر ناقص)	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹ (۱ سطر از ابتدا ناقص)	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	
۳۸ (در وسط سفلت)	نسخه افتادگی دارد	۳۸	۳۸	۳۸ (در وسط سفلت)	۳۸	۳۸	۳۸ (در وسط سفلت)	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸ (در وسط سفلت)	-	
۱۱	۱۱ (۱۲ ص از ابتدا ناقص)	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	-	
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	-	
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	
۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	
۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	
۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	
۵۵	۵۵ (۱۸ سطر از آخر ناقص)	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۵۶	۵۶ (۳ سطر از آخر ناقص)	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	
۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	
۲۸	۲۸ (با غفلت براد)	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	-	
۵۸	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸ (فقها ۳ خمد لول دارد)	۵۸	
۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	
۶۰	۶۰ (۱ سطر از آخر ناقص)	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	
۶۲	۶۲ (۳ سطر از آخر ناقص)	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	
۶۳	۶۳ (۳ سطر از آخر ناقص)	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	
۳۰	۳۰ (با غفلت در وسط)	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	
۶۴	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۶۶	۶۶ (۱۵ سطر از آخر ناقص)	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	نشارد	۶۸ الی ۷۰	
جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث	جمع احادیث
۲۹ + ۲۲ + ۴۸	۱ + ۳۱	۲۷	۲۱	۲۲	۲۲	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۱ + ۴	۳۹	

دو فصلنامه مطالعات حدیث پژوهی

۲-۳- ملاحظات خاص مدل دوم (از گروه ج)

این مدل، مشوش‌ترین مدل کتاب‌های منسوب به سلیم است که احادیث آن به نوعی تکراری احادیث مدل‌های دیگر است؛ به نظر می‌رسد که از ورق پاره‌های برخی احادیث نسخه‌های مدل‌های دیگر کتاب سلیم و در کنار هم قرار گرفتن آنها، این مدل از کتاب سلیم شکل گرفته است؛ هر چند که تفاوت‌های خاصی نیز میان این مدل و مدل‌های دیگر یافت می‌شود که این مدل را متمایز می‌گرداند.

۲-۴- قدیمی‌ترین نسخه سلیم مدل دوم (از گروه ج)

مشخصات فهرستی نسخه، جدای از آغاز و انجام آن، همانند مورد قبل (نسخه شماره ۱۵۶۳۸) است که پیش‌تر معرفی گشت؛ اما آغاز انجام آن عبارت است از:

آغاز نسخه: صفحه اول و دوم، با دو خط متفاوت و در دو زمان متفاوت از متن اصلی نسخه، نونویسی شد. **آغاز نسخه نونویس در صفحه دوم:** هذا [پارگی صفحه اول] کتاب سلیم بن قیس الهلالی (نونویسی شده: رحمة الله عليه من مختصر البصائر سعد عبد الله ... ابی خلف القمی ...) رواه [پارگی صفحه اول] ابی عیاش و قرأ جمیع علی سیدنا علی بن الحسین علیهما السلم بحضور جماعة ... هكذا وجد من کتاب سلیم بن قیس رحمه الله. **آغاز نسخه ناقص اصلی:** (افتادگی دارد) یحاسبون، منهم من یغفر له ویدخله الجنة بالإقرار والتوحید ومنهم من یعذب فی النار ثم یشفع له الملائكة والأنبیاء والمؤمنون فیخرجون من النار ویدخلون الجنة ... **انجام نسخه:** ... ما أشکل علیه إلی الله من ولایتنا ولم یعادنا، فنحن نرجوا له فأمره إلی الله فلما سمع ذلك معویة أمر للحسن والحسین صلی الله علیهما بألف ألف درهم لكل واحد بخمسائة ألف. (در ادامه آمده است:) تم کتاب سلیم بن قیس الهلالی بحمد الله و عونہ صورة تاریخ المستنسخ غرة ربیع الآخر من سنة تسع وثلثمائة^۱ کتبه ابو محمد بن الرمانی حامداً لله و مصلياً علی رسوله صلی الله علیه و آله.

منبع: ملاحظه عکسی تمام نسخه، و فهرست کتابخانه مجلس، جلد ۴۳، صفحه ۲۰۷-۲۰۸؛ بعلاوه ملاحظه نسخه عکسی.

^۱ این تاریخ نادرست است؛ برای اطلاع بیشتر و دقیق‌تر نک: استادی، ۱۴۰۲ش: م، ۳۷-۶۸.

فيجتمع القضاة عند خليفته قد حكموا في
الشيء الواحد بقضايا مختلفة فيجيزها لهم
لم يوتة الحكمة وفصل الخطاب وزعم كل
من اهل القبلة انهم معدن الخلافة والعلم
دوننا فنستعين الله علي من يجدنا حقنا
وظلمنا وركب رقابنا وسن للناس ما ^{يحتج}
ملك علينا حسبنا الله ونعم الوكيل
انما النائلة مومن يعرف حقنا ويسلم
لنا ويا تم بنا فذ لك ناج نجيب لله ولي
وناصب لنا العداوة يتبرأ منا ويلعننا
يستحل دماءنا ويحجر حقنا ويدين بالبراء
منا فهذا كافر مشرك ملعون ورجل اخذ
بما لا يختلفون فيه ورد ما اشكل عليه
الى الله من ولايتنا ولم يعادنا فنحن نرجوا
له فامر به الى الله فلما سمع ذلك معويه
امر للحسن والحسين صلى الله عليهما با
الف درهم لكل واحد بخمسة الف

جمع‌بندی و نتیجه

گروه «ج»، از نسخ سلیم، شامل دو مدل از مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم است:

مدل ۱ از گروه ج، مدل حدود ۷ حدیثی است (تعداد احادیث در نسخه‌ها مختلف است و از ۶ حدیث تا ۸ حدیث را شامل می‌شوند)؛ این نسخه‌ها، بی‌سند هستند و بدون تاریخ نسخه مادر می‌باشند؛ و همراه نسخه‌های مدل ۲ از گروه ج، یک کاسه و پشت هم نسخه‌برداری شده‌اند؛ یعنی از نظر فیزیکی، یک نسخه واحد می‌باشند؛ اما شامل دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند.

مدل ۲ از گروه ج، حدود ۳۱ حدیثی است (تعداد احادیث در نسخه‌ها مختلف است و از ۲۹ حدیث تا ۳۲ حدیث را شامل می‌شوند)؛ که این نسخه‌ها نیز بی‌سند هستند؛ ولی فقط یک نسخه از آن، منسوب به کاتبی به نام محمد الرمانی می‌باشند؛ و با تاریخ ادعایی کلی، مطرح شده‌اند. یعنی، ادعا شده که این نسخه‌ها از روی نسخه قدیمی به تاریخ ۶۰۹ق الرمانی (یا الریحانی) نسخه‌برداری شده‌اند.

تعداد نسخه‌های گروه ج، که اکنون موجود و در دسترس هستند، ۱۵ نسخه خطی می‌باشند؛ این نسخه‌ها شامل هم مدل ۱ و هم مدل ۲ از گروه ج هستند که در یک نسخه واحد کتابت و استتساخ شده‌اند.

چون اطلاعاتی از برخی نسخه‌های نامشخص و غیر موجود کتاب‌های منسوب به سلیم در اختیار نداریم؛ دقیقاً نمی‌دانیم که این نسخه‌های نامشخص و غیر در دسترس، از کدام مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم هستند؛ بنابراین چون ممکن است این نسخه‌ها هم شامل گروه ج باشند؛ در جدول جداگانه‌ای بدون شماره گذاری، آن نسخه‌ها را نیز درج نمودیم؛ که در صفحه بعد ملاحظه می‌فرمایید.

جدول نسخه‌های گروه ج (بی‌سند)

و نسخه‌هایی که شاید همانند این گروه باشند

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۶۰۹	نسخه مجهول منسوب به محمد الرمانی *	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	بی‌سند
۱۰۳۶	نسخه ۱ مجلس *	۱۵۶۳ ۸	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۷+۳۲	بی‌سند
۱۰۴۸	نسخه نجف آبادی (حسینه شوشتری‌ها) *	۱/۲ ۷۵۰	قبلاً، کتابخانه حسینه شوشتری‌ها بوده	ظ ۷+۳۱	بی‌سند
۱۰۶۶	نسخه ۱ بروجردی *	۴۳۹	کتابخانه آیت الله بروجردی - قم	۸+۳۲	بی‌سند
۱۰۷۸	نسخه محمدجعفر خرم‌آبادی (اصفهان)	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۰۸۰	نسخه ۲ آستان قدس *	۱/۶ ۹۷۱۹	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	۷+۲۷	بی‌سند
قرن ۱۱	نسخه ۱ خوئی *	۷۶/۲	مکتبه الامام الخوئی - نجف	ظ ۷+۳۱	بی‌سند
قرن ۱۱	نسخه ۲ مجلس *	۱/۳ ۵۳۶۶	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۸+۳۱	بی‌سند
۱۱۰۷	نسخه ۱ حقوق تهران *	۵۲۹۲ ۲	کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران	۶+۳۲	بی‌سند
قرن ۱۲	نسخه گلپایگانی * (ظ ۱۱۱۳)	۱/۲ ۵۹۸۰	کتابخانه آیت الله گلپایگانی - قم	۸+۳۲	بی‌سند
۱۲۰۷	نسخه کاتب موسوی خوانساری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محدث نوری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محمد اردوبادی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟

جدول نسخه‌های گروه ج (بی سند)
و نسخه‌هایی که شاید همانند این گروه باشند

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
			نشده است		
۹	۱۲۸۲	نسخه ملک *	۷۲۹	کتابخانه ملک - تهران	بی سند ظ ۷+۳۱
۱۰	۱۲۹۸	نسخه ۲ کاشف الغطاء * (حدیث تکراری دارد)	۳۰۰۶	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف	بی سند ۴+۳۱ ۶+
۱۱	قرن ۱۳	نسخه فانی *	۲۹/۱	کتابخانه علامه فانی - اصفهان	بی سند ۷+۳۰
۱۲	قرن ۱۳	نسخه مستنبط *	ندارد	السید المستنبط - نامشخص	بی سند ظ ۷+۳۱
۱۳	قرن ۱۳	نسخه صدر *	ندارد	مکتبه آیه الله حسن الصدر - کاظمین	بی سند ۸+۳۰
	۱۳۴۰	نسخه ۱ امیرالمؤمنین (علامه امینی)	۴/۴ ۴۹۷	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟ ؟
	۱۳۴۵	نسخه سید عبد الحمید حائری شیرازی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟ ؟
	۱۳۵۳	نسخه ۳ امیرالمؤمنین (شیرمحمد همدانی)	۲/۳ ۱۰۴	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟ ؟
۱۴	۱۳۶۲	نسخه ۴ امیرالمؤمنین (شیرمحمد) *	۳/۲ ۲۷۱	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	بی سند ظ ۷+۳۱
۱۵	۱۳۸۵	نسخه جلالی *	ندارد	السید الجلالی - نامشخص	بی سند ظ ۷+۳۱

ساختار احادیث نسخه‌های گروه ج (مدل ۱ و ۲)، مشوش‌تر از ساختار احادیث گروه ب و الف هستند. همچنین، تعداد احادیث غیر مشترک گروه ج با دیگر گروه‌ها بسیار زیاد است؛ به گونه‌ای که اگر احادیث هر دو مدل گروه ج را در نظر بگیریم، گروه ج حدود ۲۲ حدیث اضافه‌تر از گروه‌های دیگر ب و الف دارد.

با توجه به حدود ۱۷ حدیث مشترک میان دو مدل گروه ج و گروه‌های ب و الف، اکنون دقیقاً مشخص نیست که نسخه‌های این گروه از آن گروه‌ها نسخه‌برداری شده‌اند یا بالعکس.

آن چه موجب تأمل است اینکه، علامه مجلسی از احادیث این گروه، در کتاب بحارالانوار استفاده نکرده است؛ در صورتی که مثلاً تقریباً تمامی احادیث گروه ب را در بحار ذکر نموده است^۱؛ و حتی از احادیث گروه ب، نسخه‌ای با ساختار جدید (که همان مدل الف) می‌باشد را، طراحی نموده است. یا مثلاً شیخ حر عاملی، فقط از احادیث ۵۵، ۶۷، ۶۸، ۶۹ که در گروه ج وجود دارند، فقط در کتاب اثبات الهدی استفاده نموده است. بنابراین، به نظر می‌رسد که احادیث نسخه‌های خطی گروه ج، حتی مورد توجه علمای اخباری همچون علامه محمد باقر مجلسی و شیخ حر عاملی نیز نبوده‌اند.

^۱ حدیث‌های: ۱، ۲، ۳، ۴ (هفت بار)، ۵، ۶، ۷ (دو بار)، ۸، ۱۰ (چهار بار)، ۱۱ (چهار بار)، ۱۲، ۱۳، ۱۴ (هفت بار)، ۱۵ (دو بار)، ۱۶ (دو بار)، ۱۸ (سه بار)، ۱۹ (دو بار)، ۲۰، ۲۱، ۲۲ (دو بار)، ۲۳، ۲۴، ۲۵ (دو بار)، ۲۶ (دو بار)، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷ (دو بار)، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲ (سه بار)، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷ (سه بار)

فهرست منابع

۱. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، الف: درباره اسناد سلیم، بخش: نعمانی و کتاب سلیم، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۲. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ب: درباره راویان سلیم، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۳. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، پ: درباره نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۴. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ت: «معرفی نسخه‌های خطی سلیم»، میراث شهاب، قم، ش ۹۹، ص ۱۴۵-۱۸۸.
۵. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ح: نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتابخانه دارالحدیث.
۶. استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، اسرار آل محمد و سلیم بن قیس، قم: بوستان کتاب.
۷. استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، ق: «کتابشناسی توصیفی سلیم بن قیس هلالی»، مجله میراث شهاب، قم، ش ۱۰۴، ص ۱۳۳-۱۸۴.
۸. استادی، کاظم (۱۴۰۲)، م، «بررسی وضعیت قدیمی‌ترین نسخه شناخته شده غیرموجود کتاب‌های سلیم»، علوم قرآن و حدیث، دوره ۵۵، شماره ۱۱۱، صص ۳۷-۶۸.
۹. استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ز، «مشابته‌یابی روایات کتاب سلیم و بررسی حالات پیش رو»، مطالعات ادبیات شیعی، دوره ۱، شماره ۷.
۱۰. استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ل، «درباره نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس (کلیات نسخه‌شناسی)»، مطالعات حدیث پژوهی، دوره ۸، شماره ۱۶، صص ۲-۳۲.

۱۱. الأنصاری الزنجانی، محمد باقر، «كتاب سليم بن قيس الهلالي أقدم نص تاريخي عقائدي في الإسلام»، تراثنا، عشر، رجب - ذوالحجّة ۱۴۲۲ - العدد ۳ و ۴.
۱۲. سليم بن قيس (۱۰۸۱ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي (نسخه خطی)، قم: كتابخانه آيت الله مرعشي، نسخه شماره ۱۵۶۱۲.
۱۳. سليم بن قيس (۱۰۸۷ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي (نسخه خطی حر عاملی)، قم: كتابخانه آيت الله حكيم، نسخه شماره ۳۱۶/۶.
۱۴. سليم بن قيس (۱۰۹۳ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي (نسخه خطی)، قم: كتابخانه مركز احياء ميراث، نسخه شماره ۲۱۹۹/۳.
۱۵. سليم بن قيس (۱۳۹۷ش)، اسرار آل محمد(ص)، ترجمه اسماعيل انصاری، قم: نشر دليل ما.
۱۶. سليم بن قيس (۱۴۱۵ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي، تحقيق سه جلدی محمدباقر انصاری، قم: الهادی.
۱۷. سليم بن قيس (۹۱۸ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي (نسخه خطی)، قم: كتابخانه آيت الله مرعشي، نسخه شماره ۱۳۲۵۲/۱.
۱۸. سليم بن قيس (۱۱ق)، كتاب سليم بن قيس الهلالي (نسخه خطی)، قم: كتابخانه آيت الله مرعشي، نسخه شماره ۱۲۰۴۷.
۱۹. مفيد، محمد بن محمد بن نعمان (۱۳۶۳ش)، تصحيح اعتقادات الإمامية، با تصحيح شهرستاني، قم: رضی.